

ADVIES 1504

Jongerenrechten

Datum: 1 juli 2015

Voorzitter: Dube Nozizwe

Aanwezigen: Al Hilou Fatimah, Aernouts Fried, Baetens Jo, Bostoën Arthur, De Ceulaer Niels, De Smet Dries, De Waele Bieke, De Vilder Gilles, Stevens Freek, Van der Elst Derkje, Van Dinter Finn, Van Lierde Jens, Van Poucke Laurens, Van Puymbroeck Jihad, Vandeghinste Nicky, Verhaeghe Isaac, Vlasschaert Stijn, Wolf Alexandra

De Vlaamse Jeugd Raad, in vergadering op 1 juli 2015, onder voorzitterschap van Dube Nozizwe, en met bovenvermelde aanwezigen, adviseert unaniem het volgende:

1. Kom de verplichtingen rond de rechten van jongeren na en pak maatschappelijke problemen aan die de jongerenrechtensituatie verslechteren. Zorg dat de rechten van jongeren nageleefd worden, zodat jongeren de basisvoorwaarden van een kwaliteitsvol bestaan kunnen genieten en aan hun toekomst kunnen bouwen. 4
2. Zorg dat het jeugd- en kinderrechtenbeleid voldoende vanuit een rechtenbenadering vertrekt. Versterk jongeren om op te komen voor hun rechten en leg bijzondere focus op kwetsbare jongeren. Neem jongerenrechten op in de JoKER en zorg dat de wetgeving een bijdrage levert aan de rechten van jongeren. Verhoog de leeftijd waarop de JoKER van toepassing is van 25 naar 30 jaar. 5
3. Volg de aanbevelingen over de rechten van jongeren van nationale en internationale mensenrechtenmechanismen. Zorg dat jongeren en hun organisaties de mechanismen kennen en weten hoe ze problemen met jongerenrechten kunnen aankaarten. Richt in België een onafhankelijk mensenrechteninstituut op. 6
4. Zorg dat jongeren genoeg mensenrechteneducatie krijgen in het onderwijs en tijdens vrije tijdsactiviteiten. Veranker mensenrechteneducatie structureel in de leerplannen van het onderwijs. Zorg ervoor dat iedereen die in contact komt met kinderen en jongeren mensenrechteneducatie kan krijgen. Bied jongeren online en offline voldoende informatie aan over hun rechten. 7
5. Maak het mogelijk dat kinderen, als ze dat willen, hun recht om gehoord te worden binnen de echtscheidingsprocedure kunnen uitoefenen. Hoor ze op een kindvriendelijke manier. Stel voor elk kind een aanspreekpunt aan die zijn of haar belangen kan verdedigen en hen informeert. Maak werk van voldoende informatiemateriaal op de juiste plaatsen. 8
6. Implementeer de wetgeving beter rond online privacy voor jongeren. Informeer hen over de realiteit van het internet, hun rechten en de hulpinstaties waar ze terecht kunnen in geval van problemen. Doe dit via bewustwordingscampagnes, neem mediawijsheid meer op in het onderwijs en ondersteun organisaties die hierrond werken. 9
7. Pak de discriminatie van jongeren op de arbeidsmarkt aan en focus op jongeren met een andere etnisch – culturele achtergrond. Doe dit door de invoering van praktijktesten, het onderzoeken van de haalbaarheid van anoniem solliciteren en stimuleer bedrijven en overheidsorganisaties om diversiteitsplannen op te stellen. Informeer jongeren over hun rechten en hulpinstaties. 10

1 Inleiding

1.1 Situering

'De rechten van jongeren in Europa zijn de afgelopen jaren in het gedrang gekomen door de crisis en bezuinigingsmaatregelen. Het is essentieel dat de toegang van jongeren tot hun rechten gegarandeerd wordt om hun politieke participatie te bevorderen en ervoor te zorgen dat zij volledig worden opgenomen in de samenleving (Vice-President van het Europees Jeugdforum)'.¹

De realisatie en naleving van jongerenrechten - de mensenrechten die op hen van toepassing zijn en de rechten in nationale juridische instrumenten die deze implementeren - krijgen al geruime tijd aandacht binnen de Raad van Europa.² Mede door het werk van het Europees Jeugdforum dat zich inzet voor een betere toegang van jongeren tot hun rechten en een rechtenbenadering in het jeugdbeleid.³ Dit platform van Europese jeugdorganisaties, waarvan de Vlaamse Jeugd Raad lid is, pleit ook voor een nieuw verdrag om de rechtensituatie van jongeren te verbeteren.⁴ Zo zullen jongeren over hun eigen internationaal erkende mensenrechten beschikken en zal hun rechtensituatie meer nationale en internationale aandacht krijgen.⁵

De Vlaamse Jeugd Raad heeft in 2009 een ronde tafel met experts georganiseerd rond de rechten van jongeren en de vraag of een nieuw mensenrechtenverdrag nodig is voor betere bescherming. We kwamen tot volgende conclusies⁶:

- Een nieuw mensenrechtenverdrag heeft inderdaad een aantal voordelen, maar eerst moeten de bestaande rechtenkaders die op jongeren van toepassing zijn beter geïmplementeerd worden.
- Er is meer informatie over de rechten van jongeren nodig. De verspreiding moet gebeuren via structuren of intermediairs die voor jongeren toegankelijk zijn, zoals ouders, leerkrachten, enz.
- Mensenrechtenverdragen die voor kinderen en jongeren van belang zijn, moeten op maat vertaald worden, om hen op een laagdrempelige manier te informeren.
- De Verenigde Naties (VN) moeten evolueren naar gezamenlijke rapporten over alle mensenrechten waarin ze ook specifiek rapporteren over de rechten die belangrijk zijn voor jongeren.
- Kinder- en jeugdorganisaties moeten de bestaande rechtenkaders beter benutten.

Sindsdien heeft dit thema ook ingang gevonden bij de Europese Unie (EU) en de VN. Zo hebben jongerenvertegenwoordigers en beleidsmakers vorig jaar tijdens de EU jeugdconferentie gezamenlijke conclusies aangenomen over de toegang van jongeren tot hun rechten.⁷ De VN organiseerde in 2013 een bijeenkomst waarop experts de rechten van jongeren bespraken en bekeken hoe het VN-systeem een verdere bijdrage kan leveren.⁸ Jongerenrechten zijn opgenomen in het VN systeem brede actieplan voor de jeugd⁹, het werkplan van de VN-gezant voor de jeugd¹⁰ en in jeugdresoluties van de Algemene Vergadering en de Commissie voor Sociale Ontwikkeling.¹¹

¹ Vice-President van het Europees Jeugdforum Guoda Lomanaitė, persbericht van de EU jeugdconferentie van oktober 2014 (<http://www.youthforum.org/pressrelease/joint-press-release-the-eu-youth-conference-concludes-in-rome/>)

² Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa, aanbeveling van 2013 over de toegang van jongeren tot hun rechten (<http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewPDF.asp?FileID=19709&Language=EN>)

³ Europees Jeugdforum, Policy Paper on Youth Rights (2012), aangenomen op de Algemene Vergadering van november 2012, p.2. (http://www.youthforum.org/assets/2013/10/0527-12_PP_Youth_Rights_FINAL.pdf)

⁴ Ter onderbouwing van een nieuw mensenrechtenverdrag verwijst het Europees Jeugdforum naar twee bestaande regionale verdragen: [het Ibero-Amerikaans verdrag voor de rechten van jongeren van 10 en 11 oktober 2005](#) en [het Afrikaans Handvest voor de jeugd van 2 juli 2006](#).

⁵ Europees Jeugdforum, 'The young and the rightless? The protection of youth rights in Europe, p. 103.

(<http://www.youthforum.org/assets/2013/11/The-Young-and-the-rightless-The-Protection-of-Youth-Rights-in-Europe-THESIS-PDF.pdf>)

⁶ Online verslag van de ronde tafel door Lies Corneille, voormalig lid van de Algemene Vergadering van de Vlaamse Jeugd Raad (<http://www.allesoverjeugd.be/opinie/ronde-tafel-jongerenrechten>)

⁷ Het Italiaans voorzitterschap van de Raad van de Europese Unie van 2014, EU Youth Conference of Italian Presidency Joint Conclusions 'Young People's Access to Rights' (<http://www.youthforum.org/assets/2014/10/EUYC2014-access-to-rights-final-outcome-.pdf>)

⁸ Bureau van de VN Hoge Commissaris voor de Rechten van de Mens, verslag en resultaten van de expertmeeting die op 25 en 26 juli 2013 plaatsvond over de mensenrechten van jongeren (<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Youth/ExecutiveSummary.pdf>)

⁹ Verdere informatie over het VN systeem brede actieplan voor de jeugd (Youth-SWAP) en de rechten van jongeren is beschikbaar op: <http://unyouthswap.org/thematic-areas/protection-of-rights-and-civic-engagement>

¹⁰ VN gezant voor de jeugd, werkplan 2015 (http://www.un.org/youthenvoy/wp-content/uploads/2013/07/OSGEYs-Work-Plan_2015.pdf)

¹¹ De jeugdresoluties zijn op deze VN website beschikbaar: <http://undesadspd.org/Youth/ResourcesandPublications/Youthresolutions.aspx>

De Vlaamse Jeugd Raad is blij dat de rechten van jongeren op internationaal niveau meer en meer aandacht krijgen. We erkennen daarbij de bijdrage van de Vlaamse overheid. Tegelijkertijd vinden we het belangrijk dat ook ons land meer actie onderneemt om de rechtensituatie van jongeren te verbeteren. Daarbij zijn wij van mening dat een nieuw verdrag een complex politiek proces op lange termijn zal zijn, terwijl nu ook al actie nodig is voor alle jongeren die de gevolgen ondervinden van de huidige sociale, economische en ecologische crisis. Daarom geven we Vlaanderen en België adviespunten om de bestaande rechtenkaders beter na te leven en te realiseren op korte termijn, al sluiten we een nieuw mensenrechtenverdrag in de toekomst niet uit.

De Vlaamse Jeugd Raad stelde dit advies op met input van de werkgroep VN. Hierin nemen naast individuele jongeren de volgende organisaties deel: de Vereniging voor Verenigde Naties (VVN), de jongeren- en studentenafdeling van de Vereniging voor de Verenigde Naties (VVN Youth) en de jongerenwerking van Plan België. De werkgroep VN organiseerde eind 2014 een 'Rights Night' waar jongeren input konden geven rond concrete rechtenthema's. Ook vond er uitwisseling plaats met rechtenexperts.

1.2 Definitie jongerenrechten

Het Europees Jeugdforum gebruikt in haar beleidsbeïnvloedingswerk rond de rechten van jongeren de term 'jongerenrechten' (in het Engels: youth rights). Er is nog geen jongerenrechtenverdrag en de term is ook niet in bestaande wetgeving opgenomen. Er bestaat daarom geen juridische definitie van wat jongerenrechten zijn en op wie ze van toepassing zijn. De Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa omschrijft jongerenrechten als volgt:

'Jongerenrechten zijn die rechten die jongeren in staat stellen om de overgang tussen kindertijd en volwassenheid succesvol te maken, om geïnformeerd te worden, onafhankelijk, zelfstandig en verantwoordelijk te zijn en betrokken burgers op lokaal, nationaal en internationaal niveau te worden'.¹²

Deze rechten zijn in verdragen en nationale juridische instrumenten te vinden. In de eerste plaats denken we aan de mensenrechten die opgenomen zijn in verdragen¹³ en die bepalen waar jongeren recht op hebben binnen thema's als onderwijs, vrije tijd, participatie, werk, vrijheid van meningsuiting, etcetera. Ze gelden voor iedereen, ongeacht herkomst, nationaliteit, overtuiging, gender, seksuele geaardheid, wettelijke status of andere kenmerken. Daarbij hebben jongeren tot 18 jaar ook nog speciale bescherming door de rechten van het VN-kinderrechtenverdrag.

De Vlaamse Jeugd Raad wil benadrukken dat de rechten van jongeren niet alleen in verdragen opgenomen zijn, maar ook in de nationale juridische instrumenten die ze implementeren. Voorbeelden zijn de Vlaamse wetten met betrekking tot onderwijs, participatie en integrale jeugdhulp. Op Belgisch niveau verwijzen we naar de Grondwet, de Federale wet op de plaatsing van minderjarigen en de Federale wet op jeugdbescherming. Volgens ons betreffen de rechten van jongeren vooral rechten waarin jongeren extra kwetsbaar zijn. De Vlaamse Jeugd Raad verwijst hierbij graag naar deze lijst met juridisch erkende en niet erkende rechten¹⁴ van het Europees Jeugdforum:

- Het recht op autonomie.
- Het recht op onderwijs.
- Het recht op participatie.
- Het recht op werk en sociale bescherming.
- Het recht op vrijheid van meningsuiting en informatie.
- Het recht op non-discriminatie en gelijke kansen.

¹² Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa, aanbeveling 1978 (2011), appendix 'Ten principles for a European framework convention on youth rights' (<http://www.assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta11/EREC1978.htm>)

¹³ Op VN-niveau zijn er de Universele Verklaring van de Mens (1948), het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten (1979), het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (1979) en de verdragen die kwetsbare groepen, zo als kinderen, vrouwen, gehandicapten en vluchtelingen, bescherming bieden. Op het niveau van de Raad van Europa zijn er het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (1950), het Europees Sociaal Handvest (1961), het Europees Verdrag ter Voorkoming van Foltering en Onmenselijke Behandeling of Vernederende Behandeling of Bestrafing (1989), het Verdrag inzake de Bestrijding van Mensenhandel (2005), het herziene Handvest voor de participatie van jongeren aan lokaal of regionaal bestuur (2003). Op EU-niveau zijn er de EU verdragen, het Handvest van de grondrechten (2010) en specifieke wetgeving, onder andere op gebied van asiel en migratie, externe betrekkingen en justitie.

¹⁴ De juridisch niet erkende rechten zijn het recht op autonomie en het recht op het doen van vrijwilligerswerk. Het recht op het weigeren van militaire dienstplicht is in de Belgische context niet van toepassing, omdat de dienstplicht in 1994 werd opgeschort.

- Het recht op vrijheid van gedachte, geweten en geloof.
- De rechten met betrekking tot het jeugdstrafrecht en detentie.
- Het recht op mobiliteit.
- Het recht op seksuele en reproductieve gezondheid.
- Het recht om over je eigen lichaam te beslissen.
- Het recht op een gezond leven.
- Het recht op het doen van vrijwilligerswerk.
- Het recht op het weigeren van militaire dienstplicht.¹⁵

Omdat er geen internationale definitie van jongeren bestaat, is het lastig om te bepalen op wie deze rechten van toepassing zijn. Verschillende landen en regio's hebben namelijk hun eigen definities, die zeer uiteenlopen. Voor statistische doeleinden definieert de VN jongeren als alle personen die tussen de 15 en 24 jaar zijn.¹⁶ Er bestaat wel overeenstemming dat jongeren in de transitie zitten van kind naar volwassene en van afhankelijk naar onafhankelijkheid. Maar de meningen verschillen over wanneer dit precies gebeurt.¹⁷ De Vlaamse Jeugdraad past in zijn werk de jongerendefinitie van de Vlaamse overheid toe. Het decreet houdende een vernieuwd jeugd- en kinderrechtenbeleid (2012) omschrijft jongeren als personen tot 30 jaar.¹⁸

2 Advies

2.1 Huidige jongerenrechtensituatie

Kom de verplichtingen rond de rechten van jongeren na en pak maatschappelijke problemen aan die de jongerenrechtensituatie verslechteren. Zorg dat de rechten van jongeren nageleefd worden, zodat jongeren de basisvoorwaarden van een kwaliteitsvol bestaan kunnen genieten en aan hun toekomst kunnen bouwen.

Vlaanderen kent heel wat maatschappelijke problemen die maken dat de rechten van jongeren niet nageleefd worden en dat ze kwetsbaar zijn in hun weg naar volwassenheid: het probleem van minderjarige vreemdelingen¹⁹, het watervalstelsel in het onderwijs²⁰, de jeugdwerkloosheid, de discriminatie op de arbeidsmarkt van jongeren met een andere etnisch- culturele achtergrond²¹, het tekort aan huisvesting voor jongeren in armoede²², het gebrek aan psychologische ondersteuning en jongeren die hun rechten niet kennen. Wanneer jongeren niet goed kunnen deelnemen aan de maatschappij bemoeilijkt dat hun overgang naar volwassenheid.²³

De Raad van Europa wees België in 2012 en al vaker terecht omwille van de opvangomstandigheden van niet-begeleide minderjarige asielzoekers.²⁴ Door een gebrek aan opvangcentra leven niet-begeleide minderjarige vreemdelingen op straat en dat kan resulteren in mensenrechtelijke wantoestanden als mensenhandel, bedelarij of seksuele uitbuiting. Dit terwijl de overheid deze kwetsbare jongeren speciale bescherming hoort te bieden volgens nationale en EU wetgeving, het VN Kinderrechtenverdrag en de mensenrechtenverdragen.

¹⁵ Europees Jeugdforum, Policy Paper on Youth Rights (2012), aangenomen op de Algemene Vergadering van november 2012, p.10. (http://www.youthforum.org/assets/2013/10/0527-12_PP_Youth_Rights_FINAL.pdf)

¹⁶ VN, Fact sheet on the definition of youth (<http://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>)

¹⁷ Angel, W, Cardona J. & Guiseppe P. et al *The International Law of Youth Rights: second edition* (2015), hoofdstuk XV.

¹⁸ Decreet houdend een vernieuwd jeugd- en kinderrechtenbeleid van 20 januari 2012, artikel 2

(http://www.sociaalcultureel.be/jeugd/regelgeving_VJKB/decreet_vernieuwdJKRB_gecoördineerd_cor.pdf)

¹⁹ Zie advies 1409 van de Vlaamse Jeugdraad: https://vlaamsejeugdraad.be/sites/default/files/advies/1409_advies_eindrapport_vjbpvak.pdf

²⁰ Zie advies 1402 van de Vlaamse Jeugdraad over sociale inclusie in het onderwijs en werk:

https://vlaamsejeugdraad.be/sites/default/files/advies/1402_advies_sociale_inclusie_in_onderwijs_werk.pdf

²¹ Idem en advies 1113 over jongeren en werk: https://vlaamsejeugdraad.be/sites/default/files/advies/1113_advies_jongeren_en_werk.pdf

²² Zie advies 1501 van de Vlaamse Jeugdraad over het wonen in armoede: <https://vlaamsejeugdraad.be/advies/1501-wonen-armoede>

²³ Europees Jeugdforum, The State of Youth Rights in Europe (2010), p.7. (http://www.youthforum.org/assets/2013/11/youthrights+europe_ISUU.pdf)

²⁴ Defence for Children International België, persbericht 'De opvang van minderjarige vreemdelingen: België veroordeeld!' (<http://www.dei-belgique.be/fr/component/k2/item/266-vreemdelingende-opvang-minderjarige>)

De niet naleving van jongerenrechten kan ernstige gevolgen hebben voor hun ontwikkeling en zelfstandigheid. Hoewel veel jongeren in tijden van crisis ook zien dat ze veerkracht hebben, zich willen engageren, flexibel en ondernemend zijn. Toch is dit niet altijd genoeg en niet elke jongere kan dat zelf. Jongeren kunnen fysieke en psychologische gezondheidsklachten, financiële problemen en sociale moeilijkheden krijgen.

De Vlaamse Jeugd Raad vindt daarom dat de overheid beter moet zorgen voor de realisering en naleving van de rechten van jongeren. Dit is in overeenstemming met haar verplichtingen en maakt dat jongeren kunnen genieten van de basisvoorwaarden van een kwaliteitsvol bestaan en aan hun toekomst kunnen bouwen.

We willen in dit advies dieper ingaan op een aantal jongerenrechtenproblemen. In het laatste hoofdstuk doen we daarom aanbevelingen rond *het recht van kinderen om gehoord te worden bij scheidingen, het recht van jongeren op online privacy en het recht op non-discriminatie van jongeren bij sollicitaties.*

2.2 Betere naleving rechtenkaders

2.2.1 Rechtenbenadering in het jeugd- en kinderrechtenbeleid

Zorg dat het jeugd- en kinderrechtenbeleid voldoende vanuit een rechtenbenadering vertrekt. Versterk jongeren om op te komen voor hun rechten en leg bijzondere focus op kwetsbare jongeren. Neem jongerenrechten op in de JoKER en zorg dat de wetgeving een bijdrage levert aan de rechten van jongeren. Verhoog de leeftijd waarop de JoKER van toepassing is van 25 naar 30 jaar.

Dit jaar zal de Vlaamse regering een nieuw jeugd- en kinderrechtenbeleidsplan (JKP) vastleggen. Ze beoogt om gelijke kansen, brede ontwikkelingskansen en ruimte voor alle kinderen en jongeren te creëren en te borgen, en om de formele en informele betrokkenheid van kinderen en jongeren bij de maatschappij te verhogen.²⁵ De Vlaamse Jeugd Raad vindt het belangrijk dat de Vlaamse regering bij de opmaak en uitvoering van het plan genoeg aandacht heeft voor de noden van jongeren, maar ook voor hun rechten. De overheid moet door haar beleid immers zorgen dat deze rechten nageleefd worden. Daarbij moet ze zich niet alleen baseren op het VN-Kinderrechtenverdrag, maar ook op alle andere nationale en internationale rechtenkaders die op jongeren van toepassing zijn.

Het jeugd- en kinderrechtenbeleid bestaat niet alleen uit het nieuwe JKP, maar uit alle nationale en internationale beleidsmaatregelen die van invloed zijn op jongeren. Het gehele jeugd- en kinderrechtenbeleid moet vanuit een rechtenbenadering vertrekken. Overheden moeten hiervoor de rechtsproblemen van jongeren identificeren, de onderliggende oorzaken onderzoeken en hun verplichtingen in kaart brengen. Daarna moeten ze jongeren versterken om voor hun rechten op te komen, met een bijzondere focus op maatschappelijk kwetsbare jongeren. Instanties moeten vervolgens in staat zijn om deze jongerenrechten te garanderen. In dit proces moeten de overheden de aanbevelingen van mensenrechtenmechanismen meenemen.²⁶

De Vlaamse Jeugd Raad is van mening dat een jeugd- en kinderrechtenbeleid gebaseerd op de rechten van jongeren bijdraagt aan een meer duurzaam beleid. Wij adviseren overheden daarom om in het jeugd- en kinderrechtenbeleid voldoende vanuit een rechtenbenadering te vertrekken. Dit zorgt namelijk voor beleidsmaatregelen die:

- focussen op de naleving van de rechten van maatschappelijk kwetsbare groepen jongeren die risico lopen dat hun rechten geschonden worden, om zo ongelijkheden te kunnen aanpakken;
- geformuleerd zijn op basis van participatie en tegelijkertijd bijdragen aan een structurele plaats voor participatie op verschillende beleidsniveaus ;

²⁵ Decreet houdend een vernieuwd jeugd- en kinderrechtenbeleid van 20 januari 2012, artikel 3 (http://www.sociaalcultureel.be/jeugd/regelgeving_VJKB/decreet_vernieuwdJKRB_gecoördineerd_cor.pdf)

²⁶ VN, The Human Rights Based Approach to Development Cooperation: Towards a Common Understanding Among UN agencies (http://archive.undg.org/archive_docs/6959-The_Human_Rights_Based_Approach_to_Development_Cooperation_Towards_a_Common_Understanding_among_UN.pdf)

- jongeren en jeugdorganisaties in staat stellen om instanties ter verantwoording te roepen om te zorgen dat schendingen van jongeren hun rechten worden rechtgezet;
- de overheid helpen wanneer ze verantwoording moet afleggen aan mensenrechtenmechanismen.²⁷

De Vlaamse Jeugd Raad wil in het bijzonder ingaan op het kind- en jongereneffectrapport (JoKER) dat peilt naar de effecten van nieuwe Vlaamse wetgeving op kinderen en jongeren. Telkens als een minister bij het Vlaams Parlement een ontwerp van decreet indient dat het belang van personen jongeren dan 25 jaar rechtstreeks raakt, moet dat ontwerp vergezeld zijn van een JoKER.²⁸ Voor een op rechten gebaseerd Vlaamse jeugdbeleid is het belangrijk dat deze opmaakfase van nieuwe wetgeving de rechten van jongeren voldoende meeneemt. Alleen zo komen we tot een beleid dat niet tegen hun rechten ingaat, maar er juist voor zorgt dat ze worden nageleefd.

Het Kenniscentrum Kinderrechten heeft een evaluatie van de JoKER uitgevoerd. Die geeft aan dat de opmaak van een JoKER onvoldoende vanuit een rechtenbenadering vertrekt. Zo besteedt de omgevingsanalyse enkel aandacht aan het VN-Kinderrechtenverdrag, terwijl alle rechten van jongeren opgenomen moeten zijn. Voor de ambtenaren die de JoKER opstellen is ook niet altijd duidelijk dat de wetgeving niet alleen geen negatieve impact mag hebben op hun rechten, maar er ook aan moet bijdragen.²⁹ De Vlaamse Jeugd Raad wil de leeftijd van 25 naar 30 jaar verhogen, conform de definitie van jeugd in het decreet houdende een vernieuwd jeugd- en kinderrechtenbeleid.

2.2.2 Mensenrechtenmechanismen

Volg de aanbevelingen over de rechten van jongeren van nationale en internationale mensenrechtenmechanismen. Zorg dat jongeren en hun organisaties de mechanismen kennen en weten hoe ze problemen met jongerenrechten kunnen aanpakken. Richt in België een onafhankelijk mensenrechteninstituut op.

De overheid moet beleid maken dat zorgt voor de naleving van jongerenrechten. Beleidsmakers kunnen geen of onvoldoende maatregelen nemen, de maatregelen kunnen niet de gewenste effecten hebben of er kunnen maatschappelijke problemen ontstaan die nog niet in het beleid zijn opgenomen. Het is dan belangrijk dat er in ons land mensenrechtenmechanismen zijn die beleidsmakers aansporen om actie te ondernemen. Ze kunnen dit doen door bijv. klachtenbehandeling, juridische uitspraken, onderzoek en adviezen. Voorbeelden zijn het Grondwettelijk Hof, het Interfederaal Gelijkekansencentrum, de Federale ombudsman, de Commissie voor de Bescherming van de Persoonlijke Levenssfeer en het Vlaamse Kinderrechtencommissariaat.

De Vlaamse Jeugd Raad roept de Vlaamse en federale overheden op om gehoor te geven aan de aanbevelingen van de nationale én internationale mensenrechtenmechanismen:

- EU: Het Hof van Justitie (mits het EU-beleid betreft) en de EU ombudsman (bij schendingen door EU-instellingen).
- Raad van Europa: het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, het Europees Comité voor Sociale Rechten, de Commissaris voor de Rechten van de Mens, het Europees Comité ter Voorkoming van Foltering en de Europese Commissie tegen Racisme en Onverdraagzaamheid.
- VN: het VN- Kinderrechtencomité, andere speciaal ingestelde mechanismen bij mensenrechtenverdragen (bijv. de verdragen over vrouwenrechten, discriminatie en gehandicapten), speciale VN rapporteurs en gezanten en het Universeel Periodiek Onderzoek (UPR) van de Mensenrechtenraad.

De internationale mensenrechtenmechanismen zien erop toe dat de Vlaamse en federale overheden voortgang maken met de implementatie van de internationale mensenrechten. Ze doen ook aanbevelingen in individuele zaken

²⁷ Bureau van de VN Hoge Commissaris voor de Rechten van de Mens, Frequently asked questions on a human rights based approach to development cooperation (2006), p. 16-18 (<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FAQen.pdf>)

²⁸ Informatie over de JoKER is beschikbaar via deze website van Vlaamse overheid: http://www.sociaalcultureel.be/jeugd/vjkb_joker.aspx#regels

²⁹ Kenniscentrum Kinderrechten, Evaluatie van de kind- en jongereneffectrapportage JoKER (2012), p. 80 – 81 (http://www.sociaalcultureel.be/jeugd/jeugd_kinderrechtenbeleid_doc/20120330%20KeKi_rapportJoKER.pdf)

of over algemene situaties wanneer ons land geen oplossing vindt.³⁰ Doel is dat de overheden hun beleid aanpassen om toekomstige mensenrechtenschendingen te voorkomen. Voor kinder- en jongerenorganisaties kan het belangrijk zijn om jongerenrechtenproblemen bij deze mechanismen aan te kaarten wanneer er in ons land geen oplossing komt. De Vlaamse Jeugdraad vraagt de overheden daarom om kinder- en jeugdorganisaties beter op de hoogte te stellen van deze mechanismen en hun werkingen.

België aanvaardde in 2011, tijdens de UPR van de VN-Mensenrechtenraad, de aanbeveling om een mensenrechteninstituut op te richten. Het wetsvoorstel houdende oprichting van een Mensenrechteninstituut (2013)³¹ was een belangrijke volgende stap. Toch heeft België, in tegenstelling tot andere landen, vandaag nog altijd geen nationaal mensenrechteninstituut. De Vlaamse Jeugdraad vraagt de federale regering om hier spoedig werk van te maken. Een onafhankelijk mensenrechteninstituut kan een belangrijke bijdrage leveren aan een betere promotie en bescherming van jongerenrechten. Wij denken graag mee over de werking van dit nieuwe instituut. Door klachtenbehandeling, onderzoek en advieswerk kan het immers aansturen op een verbetering van de jongerenrechtensituatie.

2.2.3 Mensenrechteneducatie

Zorg dat jongeren genoeg mensenrechteneducatie krijgen in het onderwijs en tijdens vrije tijdsactiviteiten. Veranker mensenrechteneducatie structureel in de leerplannen van het onderwijs. Zorg ervoor dat iedereen die in contact komt met kinderen en jongeren mensenrechteneducatie kan krijgen. Bied jongeren online en offline voldoende informatie aan over hun rechten.

De Vlaamse Jeugdraad wil dat de Vlaamse overheid - gezien de huidige jongerenrechtensituatie en het feit dat niet alle jongeren hun rechten kennen - zorgt dat mensenrechteneducatie voldoende aandacht krijgt in het onderwijs. Ook dat de organisaties die daar tijdens vrijetijdsactiviteiten mee bezig zijn genoeg ondersteuning krijgen. Hierdoor leren jongeren wat mensenrechten zijn, bij welke mensenrechtenmechanismen ze hulp kunnen zoeken en krijgen ze ook vaardigheden en houdingen aangeleerd om voor hun rechten op te komen.³² Er is al heel wat educatief aanbod beschikbaar, maar er moet meer mee gedaan worden.

Het VN-kinderrechtenverdrag³³ stelt dat overheden moeten zorgen dat kinderen op school les krijgen over hun rechten. De Vlaamse Jeugdraad vraagt dan ook om mensenrechteneducatie, met daarin bijzondere aandacht voor het VN-Kinderrechtenverdrag, structureel in de leerplannen van het onderwijs te verankeren. Ga daarbij aan de slag met de aanbevelingen van het rapport 'Kinderrechteneducatie in het onderwijs' van de Kinderrechtencoalitie.³⁴

Verder vinden we het belangrijk dat er voor iedereen die met kinderen en jongeren in contact komt een vormingsaanbod rond mensenrechteneducatie beschikbaar is. Zo kunnen meer mensen kinderen en jongeren uitleg geven over hun rechten alsook zelf bijdragen aan een betere naleving van hun rechten.

Ook belangrijk in het kader van mensenrechteneducatie: volgens het VN-Kinderrechtenverdrag hebben kinderen recht hebben op informatie (artikel 17). Leerkrachten en vrijetijdsorganisaties horen daarom over gepaste lespakketten en spelpakketten voor de vrije tijd te beschikken.³⁵ Jongeren moeten zelf ook online en offline informatie over hun rechten kunnen raadplegen. Wij vragen de Vlaamse overheid daarom om de jeugdinformatieproducten rond rechten blijvend te ondersteunen en te verbeteren. Ze moeten daarbij jongeren over hele concrete rechtensituaties informeren.

³⁰ Bureau van de VN Hoge Commissaris voor de Rechten van de Mens, Human Rights in the Administration of Justice: a Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers (2003), hoofdstuk 2, p. 28-29 (<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training9chapter2en.pdf>)

³¹ Belgische kamer van volksvertegenwoordigers, Wetsvoorstel van 10 juli 2013 houdende oprichting van een mensenrechteninstituut, Parl. St. Kamer 2012-2013, nr. 53 (<http://www.dekamer.be/FLWB/PDF/53/2946/53K2946001.pdf>)

³² Bureau van de VN Hoge Commissaris voor de Rechten van de Mens, Plan of Action: Word Programme om Human Rights Education 2006 (http://www.ohchr.org/Documents/Publications/WPHRE_Phase_2_en.pdf)

³³ Het VN-kinderrechtenverdrag en zijn protocollen zijn beschikbaar op deze website van het Vlaamse Kinderrechtencommissariaat: <http://www.kinderrechtencommissariaat.be/verdrag-en-protocollen-kinderrechtenverdrag>

³⁴ Kinderrechtencoalitie, Kinderrechteneducatie in het Onderwijs, 2014

(http://kinderrechtencoalitie.be/sites/default/files/wysiwyg/Kinderrechtenfora/kinderrechteneducatie_in_het_onderwijs.pdf)

³⁵ Onder andere de educatieve materialen van Plan België, UNICEF België, het Kinderrechtencommissariaat, Vormen, KIYO en het Vredesinstituut.

2.3 Adviespunten concrete jongerenrechtentema's

2.3.1 Het recht van kinderen om gehoord te worden bij scheidingen

Maak het mogelijk dat kinderen, als ze dat willen, hun recht om gehoord te worden binnen de echtscheidingsprocedure kunnen uitoefenen. Hoor ze op een kindvriendelijke manier. Stel voor elk kind een aanspreekpunt aan die zijn of haar belangen kan verdedigen en hen informeert. Maak werk van voldoende informatiemateriaal op de juiste plaatsen.

“Ze mogen je mening over de scheiding wel vragen, maar jij hoeft niet alles te beslissen. Dan ga je de scheiding van je ouders over nemen. Ze mogen vragen bij wie je hoe lang wilt wonen. Sommige dingen hoeven kinderen niet te weten en zijn tussen de ouders.”³⁶

In België krijgen steeds meer kinderen te maken met ouders die gaan scheiden. Meer dan de helft van de mensen die gaan trouwen, scheiden ook weer. In een twee op de drie gevallen zijn er kinderen bij betrokken.³⁷ Volgens artikel 9 van het VN-Kinderrechtenverdrag hebben deze kinderen recht op omgang met beide ouders. De procedures hierrond moeten de mening van de kinderen horen, want veel kinderen geven aan dat ze betrokken willen zijn bij deze beslissingen.³⁸ Toch willen niet alle kinderen in een echtscheidingsprocedure gehoord worden en dat moeten we respecteren. Het recht om gehoord te worden is namelijk geen verplichting, maar een keuze.

Als een minderjarige in een echtscheidingsprocedure gehoord wordt, moet dat op een kindvriendelijke manier gebeuren. Dat is voor de Vlaamse Jeugdraad erg belangrijk. Kinderen die een scheiding meemaken, zijn namelijk al kwetsbaar genoeg. Ze mogen zo min mogelijk nadelige gevolgen van de situatie ondervinden. Daarom moeten rechters kinderen horen op een manier die de kinderen zelf willen en in een kindvriendelijke omgeving. Daarnaast moeten rechters en advocaten een opleiding krijgen in het kindvriendelijk horen van kinderen. Ook moeten ze beseffen dat een snelle afhandeling van een echtscheidingsprocedure belangrijk is voor kinderen.

De kinderen moeten informatie krijgen in een taal die ze begrijpen: over hun rechten, de echtscheidingsprocedure en waarom de rechter bepaalde beslissingen over hen neemt nadat ze hun mening gegeven hebben. De Vlaamse Jeugdraad vindt het belangrijk dat kinderen een aanspreekpunt krijgen, iemand die hen tijdens de gehele echtscheidingsprocedure vertegenwoordigt en informatie geeft.³⁹ Als het horen van een kind lastig is, kan een derde ingeschakeld worden die met het kind praat en zijn bevindingen aan de rechter doorgeeft.⁴⁰ Daarbij moet er voldoende aandacht zijn voor de bescherming van kinderen die zich in een conflictsituatie bevinden.

De Kinderrechtswinkel krijgt een stijgend aantal vragen van kinderen rond scheidingen.⁴¹ Kinderen hebben dus nood aan informatie. Het Kinderrechtencommissariaat geeft aan dat er voor kinderen wel informatiemateriaal rond scheidingen bestaat, maar dat er iets schort aan de beschikbaarheid. Zo zijn er instanties die geen geld hebben om materiaal te kopen of die de informatie niet verspreiden terwijl dat wel belangrijk zou zijn.⁴² De Vlaamse Jeugdraad vraagt de overheid daarom om te zorgen voor informatiemateriaal op plaatsen die voor kinderen relevant zijn, bijvoorbeeld school, bibliotheken en jeugdcentra. Naast ontmoetingshuizen moet er een website komen waarop kinderen hun verhaal kunnen vertellen en kunnen leren van de ervaringen van andere kinderen.⁴³

³⁶ In 2014 is de werkgroep VN van de Vlaamse Jeugdraad in het kader van 25 jaar VN Kinderrechtenverdrag bij zes klassen van het zesde leerjaar langs geweest om kinderen te bevragen over hun kinderrechten (http://issuu.com/vlaamsejeugdraad/docs/kinderrechten_3.0)

³⁷ Deredactie.be, *Nergens zoveel scheidingen als in België*, 24 februari 2011 (<http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/binnenland/1.969745>)

³⁸ EC, *Kinderrechten door de ogen van kinderen* (2011), p. 7. (http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/files/rights-of-the-child_nl.pdf)

³⁹ De Raad van Europa heeft richtlijnen opgesteld over hoe het horen kindvriendelijk kan plaatsvinden. Deze zijn beschikbaar op deze website: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/News/newpublications_en.asp

⁴⁰ K.Herbots, E. Roevens en J. Put, *Participatie van het kind in het gerechtelijk scheidingsproces: droombeeld of realiteit?* In Tijdschrift voor Jeugd en Kinderrechten, 2012/1, p. 38.

⁴¹ Kinderrechtswinkel, 'T zit hem zo: als ouders uit elkaar gaan' (http://www.kinderrechten.be/sites/kom/files/bestanden/tzitemzo_scheiding.pdf)

⁴² Vlaamse Kinderrechtencommissariaat, *het dossier kinderen en scheiding* (2005), p. 23.

(<http://www.kinderrechtencommissariaat.be/publications/detail/kinderen-en-scheiding>)

⁴³ Villapinedo, de Nederlandse website voor kinderen van gescheiden ouders (<http://www.villapinedo.nl/>)

2.3.2 Het recht van jongeren op online privacy

Implementeer de wetgeving beter rond online privacy voor jongeren. Informeer hen over de realiteit van het internet, hun rechten en de hulpinstanties waar ze terecht kunnen in geval van problemen. Doe dit via bewustwordingscampagnes, neem mediawijsheid meer op in het onderwijs en ondersteun organisaties die hierrond werken.

“Hey. Er staat iets heel raar op het internet. Foto’s van jou, mij en drie andere meisjes van onze club. In feite zijn het geen echte foto’s van ons. Onze hoofden werden geplakt op een ander lichaam. Halfnaakt, in uitdagende poses en met bijhorende attributen. Ik weet dat wij het niet zijn, zei ze, maar het lijkt professioneel gedaan want buitenstaanders zal het waarschijnlijk niet opvallen. Men kan stemmen en/of reageren op onze foto’s. Je moet eens gaan kijken op de desbetreffende site én op Google.”⁴⁴

Het recht op online privacy⁴⁵ is van groot belang voor jongeren. Het internet is voor hen een zeer aanwezig en invloedrijk medium. Ze leren, spelen, geven hun mening, werken en maken contacten via het internet. Dat jongeren internet gebruiken, heeft vele positieve aspecten. Toch kennen veel jongeren hun rechten niet en daarom zijn ze kwetsbaar wat betreft hun online privacy. Jongeren worden slachtoffer van geweld, hebben toegang tot ongewenste content, worden als consument gezien en hebben problemen rond de bescherming van hun gegevens.⁴⁶ Het gebruik van internet draagt bij aan hun rechten, maar leidt ook tot schendingen van hun rechten.

Het begrip ‘online privacy’ omschrijven op een allesomvattende manier is niet eenvoudig, maar wel noodzakelijk wanneer we jongeren willen informeren over hun rechten en willen pleiten voor betere bescherming. We kiezen voor een flexibele definitie gezien het steeds veranderende gegeven van online media. De Vlaamse Jeugdraad stelt concreet de volgende omschrijving voor: *online privacy houdt in dat jongeren in vertrouwen kunnen communiceren via het internet en dat ze zelf te allen tijde kunnen bepalen wie welke informatie van en over hen te zien krijgt.*

Op nationaal en internationaal niveau groeit steeds meer het besef dat een betere bescherming van online gegevens absoluut noodzakelijk is. Zo erkende de EU dat het recht op privacy van een individu versterkt moet worden en dat nieuwe technologieën hier geen afbreuk aan mogen doen⁴⁷. Bovendien deed het Europees Hof van Justitie uitspraak over “het recht om vergeten te worden” op online-zoekmachines⁴⁸. Toch is het in de praktijk lastig voor jongeren om voor hun rechten op te komen. De Vlaamse Jeugdraad vraagt daarom om de huidige wetgeving rond online privacy beter te implementeren zodat het recht op online privacy werkelijk bescherming biedt voor jongeren. Het is belangrijk dat de klachten van kinderen en jongeren ook daadwerkelijk opgevolgd worden.

Ook informatie en sensibilisering van jongeren is belangrijk. Ze zijn zich immers niet altijd bewust van hun privacy-rechten en van wat schendingen zouden kunnen zijn. Hun onbezorgde gedrag op sociale media kan zich tegen hen keren zonder dat ze hier iets tegen kunnen ondernemen. Informatie over veilig en verantwoord omgaan met het internet bereikt jongeren het best via het onderwijs, organisaties die hierrond werken en via sensibiliseringscampagnes die naar iedereen gericht zijn die met kinderen en jongeren in contact komen. Daarbij moeten we jongeren wijzen op de informatie- en hulpkanalen die beschikbaar zijn bij een privacy-schending.⁴⁹

⁴⁴ Quote beschikbaar op een weblog voor jongeren over mediawijsheid: <http://mediawijs.be/blog/help-mijn-foto-op-het-internet>

⁴⁵ Via de volgende website van de privacycommissie is een overzicht te vinden van de nationale, Europese en internationale rechtenkaders wat betreft online privacy: <http://www.privacycommission.be/nl/wetgeving-en-normen>

⁴⁶ UNICEF, Children’s Rights in the Digital Age (2014), p. 6.

http://www.unicef.org/publications/files/Childrens_Rights_in_the_Digital_Age_A_Download_from_Children_Around_the_World_FINAL.pdf

⁴⁷ Richtlijn 95/46/EG van 24 oktober 1995 betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens en Richtlijn 2002/58/EG van 12 juli 2002 betreffende de verwerking van persoonsgegevens en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer in de sector elektronische communicatie.

⁴⁸ Europees Hof van Justitie, 13 maart 2014, C-131/12. Personen hebben onder bepaalde voorwaarden het recht om een zoekmachine te verzoeken om links met persoonlijke informatie te verwijderen. Het moet gaan om onnauwkeurige, ontoereikende, irrelevante of buitengewone informatie.

⁴⁹ Onder andere ikbeslis.be, EMSOC, de EHBO-kit voor privacy en sociale media en de activiteiten van Child Focus en de Privacycommissie.

2.3.3 Het recht op non-discriminatie van jongeren bij sollicitaties⁵⁰

Pak de discriminatie van jongeren op de arbeidsmarkt aan en focus op jongeren met een andere etnisch – culturele achtergrond. Doe dit door de invoering van praktijktesten, het onderzoeken van de haalbaarheid van anoniem solliciteren en stimuleer bedrijven en overheidsorganisaties om diversiteitsplannen op te stellen. Informeer jongeren over hun rechten en hulpinstanties.

Het recht op non-discriminatie is verankerd in de Belgische grondwet (art. 11), het Europese Verdrag voor Mensenrechten (art. 14 en Protocol 12) en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (art. 23 (1)). In België is discriminatie bovendien strafrechtelijk vervolgbaar dankzij de antidiscriminatiewet van 2003 en 2007 op basis van de volgende categorieën: vermeend ras, nationaliteit, huidskleur, etnische of nationale afkomst, geslacht, leeftijd, seksuele geaardheid, burgerlijke stand, geboorte, vermogen, politieke of filosofische overtuiging, religie, taal, gezondheidstoestand, handicap, lichamelijke of genetische kenmerken, sociale afkomst. Ons land kent ook gespecialiseerdere wetgeving tegen discriminatie, zoals de antiracismewet van 1981.

Ondanks het uitgebreide juridische kader doet Vlaanderen het in vergelijking met andere Europese landen minder goed inzake etnisch-culturele discriminatie op de arbeidsmarkt. Dat blijkt uit rapporten van o.a. de OESO, het VN-Comité voor de uitbanning van raciale discriminatie (CERD) en het Europees Netwerk Tegen Racisme. De recente berichtgeving over de problemen in de dienstenchequesector is slechts één voorbeeld. Tegen de achtergrond van een relatief hoge jeugdwerkloosheid in Vlaanderen maakt dit de situatie bijzonder ongunstig voor jongeren. We verwijzen hier graag naar de decreten 'houdende evenredige participatie op de arbeidsmarkt' (8 mei 2002)⁵¹ en 'houdende een kader voor het Vlaamse gelijkekansen- en gelijkebehandelingsbeleid' (10 juli 2008)⁵² waar de strijd tegen discriminatie van jongeren met een andere etnisch-culturele achtergrond bij sollicitaties onontbeerlijk is.

Het bestrijden van discriminatie van jongeren met een andere etnisch-culturele achtergrond op de arbeidsmarkt kan volgens de Vlaamse Jeugdraad door praktijkgerichte testen in te voeren waarbij de overheid of een andere bevoegde instantie discriminerende aanwervingsprocedures kan opsporen. We refereren hierbij graag naar de hoorzittingen van april en mei in de Commissie Economie, Werk, Sociale Economie, Innovatie en Wetenschapsbeleid van het Vlaams Parlement. Daar toonden juridische experts aan dat praktijktesten op Vlaams niveau decretaal uitgebouwd kunnen worden. Kif Kif en de Liga voor Mensenrechten brachten al in 2007 een handleiding voor praktijktesten uit.⁵³

Ook de haalbaarheid van anoniem solliciteren zou volgens de Vlaamse Jeugdraad, in het licht van de huidige ongunstige situatie in Vlaanderen, onderzocht moeten worden. Verder onderstrepen we het belang van een geïntegreerd diversiteitsplan binnen bedrijven en overheidsinstanties en van een procedure waarbij ondernemingen rapporten schrijven en publiceren over het aannemen en afwijzen van kandidaten bij opengestelde vacatures.

We moeten jongeren blijvend informeren over hun rechten en de bevoegde instanties waar ze terecht kunnen wanneer hun rechten geschonden worden. Bijvoorbeeld het Interfederaal Gelijkekansen centrum' of één van de meldpunten discriminatie.⁵⁴ Vaak bestaat er verwarring over het bewijzen van discriminatie waardoor jongeren zelden aangifte doen. Maar dankzij de verfijning van de antidiscriminatiewet van 2007 moet het slachtoffer niet bewijzen dat hij/zij gediscrimineerd werd, maar moet de beklagde bewijzen dat hij/zij *niet* gediscrimineerd heeft.⁵⁵

⁵⁰ Zie ook advies 1402 van de Vlaamse Jeugdraad over sociale inclusie in het onderwijs en werk met specifieke aanbevelingen rond etnisch-culturele discriminatie op de arbeidsmarkt: https://vlaamsejeugdraad.be/sites/default/files/advies/1402_advies_sociale_inclusie_in_onderwijs_werk.pdf

⁵¹ Het decreet is op deze website beschikbaar: <http://www.diversiteit.be/vg-decreet-evenredige-participatie-op-de-arbeidsmarkt>

⁵² Het decreet is op deze website beschikbaar: <http://www.diversiteit.be/decreet-houdende-een-kader-voor-het-vlaamse-gelijkekansen-en-gelijkebehandelingsbeleid-vlaamse>

⁵³ De handleiding is op deze website beschikbaar: http://www.mensenrechten.be/index.php/site/nieuwsberichten/handleiding_voor_praktijktest

⁵⁴ Zie deze website voor een lijst met de 13 Vlaamse steden die een meldpunt hebben: <http://www.gelijkekansen.be/Praktisch/Melddiscriminatie.aspx>

⁵⁵ Uitleg over de omkering van de bewijslast staat op deze website: http://www.belgium.be/nl/justitie/slachtoffer/klachten_en_aangiften/discriminatie/